

Ugyanaz az ember

Jaan Kaplinski: Ugyanaz a folyó

Fordította: Segesdi Móni
Európa Könyvkiadó, 2012

Jaan Kaplinski az észti irodalom nemzetközileg legismertebb képviselője. A balti ország függetlenné válásával nagy népszerűsége tett szert hazájában, a költőként indult szerző esszéivel, valamint politikai szerepvállalásával az észti szellemi élet szemléletformálójává vált. Aláírta a szovjet megszállás miatt tiltakozó levelet, amelyet a 40 értelmiségi leveleként emlegetnek, s amelyet az akkori cenzúra nem engedett nyilvánosságra hozni. Később a filológus-irodalmár a parlament tagja is volt, ez időtájt kezdte el írni első regényét *Ugyanaz a folyó* címmel. Tizenhárom éven keresztül dolgozott a számos önéletrajzi párhuzamot felmutató könyvön egy névvel meg nem nevezett, húszéves fiatalemberről, énkereséséről, személyiségformáló találkozásairól és élményeiről s a 60-as évek szovjet-észti világáról.

Az észti kritikusok örömmel kutatják a mű valós kapcsolódási pontjait. Jaan Kaplinski személyes élettörténete éppoly érdekes ennek során, mint a Tanítóként emlegetett másik főhős. Kaplinski észti anyja és lengyel apa gyermeke. Édesapját a háború alatt egy szovjet munkatáborba hurcolták, ahol meghalt. Mindez jelen van a regényben, melynek főhőse, a fiatalember édesanyja révén szoros kapcsolatban áll az ősi és a klasszikus észti világgal, ugyanakkor a munkatáborban meghalt orosz édesapa által a másság, az idegenség bélyegét hordozza magán. A regény az ő énkeresésének hullámzó, fordulatokkal gazdagított történetét meséli el. Tapogatózásai, útkeresése közben találkozik a Tanítóval, Alo K-val, ezzel az egyháza számára kényelmetlenné vált teológussal, aki egyszerre filozófus, nyelvész és költő, a keleti nyelvek és kultúrák kutató-

ja. Az észti kritikusok azonnal felfedezték alakjában Uku Masingot (1909–1985), az élete végén negyven nyelvet ismerő észti filozófust, aki nagy hatással volt a fiatal Kaplinskire.

A regény főhőse a tartui egyetem hallgatója. Mindennapjait beszorítja a családi környezete, ez az öreg világ, ami az önfenntartás ösztönével meghatározott női világ és a nagypapa „észti világának”, ennek a letűnt kornak az elegye. A főhős csupán egyben biztos, hogy nem érzi magát egysebben: a nők iránti vágy, a szerelem és a testiség utáni epekedése éppoly nagy küzdelmet vív benne, mint a szellemi útkeresése, az értelem és érték iránti igénye. Válogatatlanul kapkod minden után, ami kapaszkodót jelenthetne számára, és ebben kapóra jön neki a szuggesztív Tanító, akitől minden kérdésére szeretne választ kapni. Az esszéregénynek is tekinthető mű első fordulópontja a nyári nagy kaland, ahol nemcsak az egyetemi világot és a szellemi fejlődés hullámterét hagyjuk el, hanem beletekinthetünk a hagyományos vöru világba is. Hősünk szerelmes lesz, belekóstol a lutheránus egyház életébe, más oldaláról is megismeri a tanítót, s mindezt fűszerezi az a misztikus-ekszztatikus kiteljesedés-igény, ami lassanként megijeszti a fiatalembert is. Őrületes, mániás depressziót sejt elragadtatott állapotai mögött. Mikor pedig úgy éreznénk, hogy a regény végképp belefut bizonyos melodramatikus unalomba, akkor egy újabb fordulatot jelent az egyetemre való őszi visszatérés. A fiatalembert előveszi a KGB, és döntenie kell, hogyan folytatja életét. Mindeközben átél egy szerelmi csalódást, és a tanítóról is lehullik egy túlidealizált lepel. Végül egy futó szexuális élmény meghoz-

za a hón áhított beavatást, s ezzel hősünk megnyugszik.

A Tanító alakja, fejtegetései a mű első részét alapvetően meghatározzák, s mindent hangsúlyozza az első fejezet, amely egy időben jóval későbbi eseményről, a tanító temetéséről számol be. Az elbeszélő-főhős emlékezetfolyamát a folyó képe indítja el. Ugyanakkor e kezdő fejezet kissé idegen testként áll a regényben, mert noha a Tanítóról emlékezik meg, ám ezeket a jellemzéseket, emlékfoszlányokat a későbbiekben az olvasó nem találja, sőt olykor indokolatlannak érzi. Jó okunk van feltételezni, hogy e kezdő rész a legkorábbi regényindító darab, s a sok évig írt, hosszú mű végül egy más Tanító-alakot formált meg, mint azt az első indításból a szerző elképzelte. „Önállósította magát” a tanító, ami erényére válik a műnek, ám kissé csorbítja a műegészet a szervesen nem illeszkedő első fejezet.

A Tanító, Alo K. professzor egykor lutheránus lelkészként kezdte pályafutását, tanított a teológián, míg ki nem rúgták. Ezután már csak filológiát taníthatott. Otthonában fogadta az érdeklődő diákokat, ahol a beszélgetések nem csak filológjáról folytak. Filozófia és irodalom, jog és hit, nyugati civilizáció és nyelvek, sajtó és történelem, botanika és számos más téma szóba került. A főhősnek imponál a Tanító eredeti gondolkodása, amelynek lényege, hogy szembemegy mindenfajta közgondolkodással. A szellem világának magaslatai nyílnak meg a huszoneves egyetemista előtt. Azonnal megfogja a Tanító olvasottsága, nagy rendszereket átfogó filozófiája, rálátása mindenre, ami a szellemi rendszert befolyásolhatja. Csakhogy az esszéisztikus fejtegetések olykor nagy felszínességről árulkodnak. Ugyan nem közhelyesek, ám kijelentései és következtetései sok esetben alapjaiban hibásak. A felületes alapismeretek és a csak könyvtudásból született nagyívű konklúziók felvetik a jóindulatú szélhámosság gyanúját. Ráadásul a Tanító Elefántcsonttornyának tisztasága is kérdésessé válik a regény végkifejleténél, hiszen a szellem világa gu-

rujaként tetszelgő teológus-tanár erkölcsileg nagyot bukik, lelepleződik kicsinysége és szárnalmas titka.

„Először látott olyan embert, aki egészen másként vélekedett az észet ügyről és a letűnt köztársaságról, mint ahogy náluk otthon vagy az egyetemi ismerősei-barátai egymás közt beszéltek róla. Volt valami a Tanító szavaiban, ami egybehangzott a sajtó és a hivatalos történelemlékönyvek állításaival. Ez meglepte, de nem szomorította el.” A Tanító nemcsak narratívájában emlékeztet a marxista kódrendszerre, saját maga kér elnézést, hogy a marxistaleninista beszédmódot használja, mivel saját bevallása szerint „az egyik legjobb a létező kompromisszumok közül”. A kicsapott lutheránus lelkész a nagyobb összefüggések tekintetében is szívesen veszi át a dialektikus materializmus megközelítésmódjait, mindezt vegyíti az akkor még újdonságnak számító ökológiai szemlélettel, egy adag ezotériával és a Kelet iránti rajongásával. Igaz ez a politikai kérdésekre, az észtek németorientációjának elítélésében éppúgy, mint a hit és világnézeti kérdésekben. Amit a keresztyénségről és Jézus Krisztusról tanít, az nagyrészt egybecseng a marxizmus osztályharcos szemléletével. Amit Jézusról mond, az tételről tételre megcáfolható az Újszövetség alapján, de lényegében összecseng az ateizmus elképzeléseivel, miszerint Jézus azok ellen emelt szót, akik saját közösségük ellenében elnyomó hatalomként lépnek fel, s akiket helyzetüknél fogva fényűzés, gazdagság vesz körül. Ez a szociológiai megközelítés találkozik egy felszínes ember-felmagasztalással, ami már előrevetíti az ateizmus alapételeit, a patetikus ember-glorifikálást. „Az emberben hiszek”, mondja a Tanító, majd mintegy kiegészítésképpen teszi hozzá: „...és Istenben, az ember és Isten közötti kötelékben, hídban, létrában, oly sokféle metafora van erre a különböző vallásokban.” A keleti nyelvek és vallások iránti érdeklődés ugyanakkor csupán könyvtudás, s ezt a főhős naiv kérdéseire adott válaszok le is leplezik. Nem tudni ugyanakkor, mennyire van ebben

irónia, mennyire kacsint a mai szerző vissza az egykori entellektüelek filozófiájának hiányosságaira. Ezt az elbeszélőmód egysíkú áradása, állandó elemzőkényszerre nem képes felszínre hozni. Nagyon jellemző ugyanakkor az az arrogancia, amivel a Tanító lenézi környezetét és a világot. Az emberek többségét alacsony szellemi szinten álló kiskorúnak tartja, a világ legnagyobb embereinek azokat a filozofokat tekinti, akik „megpróbálták megmenteni a kultúrát a bajkeverőktől”. Itt pedig fordítókat említ meg, még csak nem is önálló alkotókat. Ez az idealisztikus belterjesség, amely a könyvet az ember fölé helyezi, s amely a létező világhoz ugyancsak vékony szálon kapcsolódik, nyilván magyarázza a gondolkodásban megjelenő rendszertöréseket. Hogy a Tanító alakja mégis ekkora hangsúlyt kap a regényben, kultúrtörténeti és egyetemes-történeti hitelt ad Kaplinski retrospektív elbeszélésének. Hiszen a Tanító egy személyben jeleníti meg a kelet-európai értelmiség identitásvesztését, a balliberális gondolkodásmódot, az arrogáns attitűdöt, a különböző vonzónak látszó dolgok egybemosását, a keletimádatot a keresztyén tradíció kárára, ugyanakkor a gondolkodás alappilléreinek szanalását szintén valami felszínes tetszik-nem tetszik megítélés alapján. Nem csupán a Tanító személyiségének önellentmondásaira mutat rá, amikor megkérdőjeleződik önnön erkölcsi bukása alapján „az emberben hiszek” alaptétele. Főhős és olvasó egyaránt megdöbbenéssel kérdezhet vissza: ebben az emberben? Aki kicsinyes és pitiáner bűnöket takargat?

A főhős a szellemi éhség mellett lelkileg légüres térben érzi magát, bejárja mindazokat a nagy lélekformáló belső utakat, amik természetesen és szükségesek az ő korában. A keresés világfájdalmával kutat az érzelmi harmónia után: a szerelem és a testiség utáni vágya hol egyszerre jelenik meg misztikus élményekkel, az elragadtatás pillanataival, hol mindez különválnak, és a tisztaságot, a testtől való megszabadulást áhítja. Az a közeg, amiből indult, indokolja, hogy nincs könnyű dolga

ebben a posztpubertáskori zavarban. Úgy nőtt fel, hogy kívülről vagy olykor kitaszított volt társai között, „ruszki” apja miatt. Pedig az édesapa korai elvesztése miatt a főhős nem tudott azonosulni a mindennapok orosz kultúrájával, észt életet élt. Mégpedig valami északi, rideg fényben. „Nálunk soha nem beszéltek az egymás iránti érzelmeikről. A családjában mindenki magányosan élt és halt meg, mint csiga a házában.” Talán épp ennek köszönhető, hogy önmagát minden pillanatban megfigyeli és értelmezi. A gyermekkorából származó féltékenysége terelgeti végül a költészet felé is. Ez azonban még inkább eltávolítja őt kortársaitól. Nincs közös téma, amiről beszélgethetne a többi gyerekkel. Otthonosabb ezért a nő világában, amely egy gyakorlati, jelenközpontú közeg. A férfiak világa egy letűnt kor reminiscenciája, az észt éráé, s ennek része „a háború, a vadászat, a dohány- és sörszag, a kártyajáték és a trágárság”. Az ő igényei és vágyai messze esnek mindezekről.

A szerelem megtalálását elsődleges célként éli meg, mindent alárendelne ennek. Minél erősebb a vágy, annál kevésbé tud beteljesülni. A Malle nevű egyetemista lánnyal való kapcsolata szépen indul, és ritka lírai jelenet összelepleződésük története. A testi beteljesülés azonban nem tud bekövetkezni, s ezt Kaplinski őszinte leírásokban rendre részletezi is. Közben a főhős megismerkedik a kedves, de tartózkodó Esterrel. Ester apja lutheránus lelkész, a nyári kirándulásai közben megvendégeli őt a család, s egy számára teljesen ismeretlen világ nyílik meg, annak minden szépségével és ellentmondásával. Hamar rájön, hogy Ester iránti érzései nemcsak többek, mint egy barátság, de mélyebbek, felkavaróbbak, mint amit valaha is érzett Malle iránt. Egzisztenciális kérdéseire is választ talál az Esterhez fűződő érzéseiben, hit és szerelem, testiség és elragadtatott Isten-élmény, mind-mind összekapcsolódik eközben, míg már maga sem tudja, a normalitáson belül van-e ez az érzelmi hullámverés, vagy pszichés megbetegedés áll a háttérben. De az Első Alka-

lom nagy vágya és rettegve várt pillanata egészen váratlan fordulatként, mondhatnánk, triviálisan hozza majd el a test nyugalmát.

A vallási elragadtatás és a szexuális élmények közötti összefüggésről már a Tanítónál töltött beszélgetések idején szó esik. Egyértelműen a szerelem, elsősorban az Ester iránti érzései teszik fogékonnyá a főhóst a hit és Isten megértése iránt. Mind ebben azért is lehet segítségére a lutheránus lelkész családja, mert ők maguk sem hiszik tisztán az egyház tanítását. A főhős tehát nem dogmát és hitbizonyosságot kap, hanem a bizonytalanság légkörében született filozofikus gondolatokat. A váratlanul fellépő eksztatikus élményei nem erősítik meg, inkább újabb és újabb kételeyeket és kérdéseket állítanak a fiatalember elé. Esterre gondol, s arra, hogy talán az iránta való érzésekben szentség van, amikor úgy érzi, kilép testéből. Vándorlélekélménynek nevezi a megtapasztalást, ami félelmet és halálközeli élményt hoz felszabadulás helyett. Az-nak nevezi a későbbiekben azt a megmagyarázhatatlanul rátörő eksztázist, ami kezdődik a szerelmi vággyal, majd Isten iránti szeretettel és hálával kapcsolódik össze. A folyóban ámulatot és örömet és a halál félelmétől való feloldozást tapasztalja meg: „Nem lehet, hogy Isten az ilyen boldogság-hálaérzet szüleménye, egész egyszerűen csak egy edény, amelybe az ember beleöntheti a túláradó örömét?” Csakhogy minden eksztázisát csömör, szorongás és halálfélelem követi, s ahogy a mennyben érzi magát megfogalmazhatatlan elragadtatásban, a kijózanodás a pokol mélységeivel érkezik el. Végül mégis úgy véli, rátalált a hit logikájára, s önmaga előtt is váratlanul imádkozni kezd. Múló dolgok ezek nála. Gyorsan múltó ötlet az is, hogy szívesen tanulna teológiát, s nincs hatása a spirituális impresszióknak. A mély gondolatokat, a két lehetőség útként megjelölt szerelmet vagy halált, ami olykor szinte egybejátszott, úgy söpri félre a testi beteljesülés első alkalmá, hogy minden érdektelenné válik ennek fényében.

A kijózanodást az egyetemre való őszi visszatérése másképp is meghozza. Kiderül, hogy az államvédelmisknél valaki besúgta egy kézirat miatt, ami túlságosan nem is áll a főhős szívéhez közel. Más szellem fújnak ekkor már, mint édesapja munkatáborba hurcolása idején. „Főként profilaktikával foglalkozunk”, mondja az államvédelmis. Kifinomult módszerekkel morális nyomást gyakorolnak. Az évfolyamfelelős és az egyetemi párttitkár is magához hívhatja. Néhol mindannyian ki is esnek szerepükből, megmutatják emberi arcukat, ám időnként nehéz megmondani, mennyire része ez a játéknak. Annyi bizonyos, hogy meglepően sokat tudnak a fiatal ember mindennapjairól, tisztában vannak vele, hogy gyakran járt a Tanítónál, akit azonnal igyekeznek befektetni előtte, s az sem titok a számukra, hogy a főhős kacérkodik a teológián való tanulás gondolatával. Miután ezt nagyon is bizalmas családi összejövetelen mondta el barátainál, ezért felmerül a kérdés, honnan ilyen jól informált a KGB? De a főhóst nem érdekli a besúgó személye. Ott áll annak réme, hogy kirúgják őt az egyetemről. Ám az ügybuzgó párteberek már rég döntöttek a másik alternatíváról, ami szintén több lehetőséget rejt magában. Messzebb és jobb egyetemeken tanulhat, még izgalmasabb dolgokat. A kérdés csak az, együttműködik-e az államvédelemmel. Ezt a fiatalember némi hímezés-hámozás kíséretében visszautasítja, de van más opció. Nem kell besúgni, csak hasznos és képzett állampolgárnak lenni. A „Kész-e velünk tartani, a párttal és a párt politikájával?” kérdésre miként is válaszolhat egy huszonéves fiatalember, ha szem előtt akarja tartani a lutheránus lelkész tanácsát, aki óvja őt a túlzott ellenállástól, miközben a lelkiismeretét is félti?

Rögvalóság az, ami a KGB puhább érőszakrendszeréről szól. És nagyon is hitelesnek és hihetőnek tűnik mindaz, amit Kaplinski az ést lutheránus egyházzól megfogalmaz. „A kötelező ateizmus a kötelező kereszténység görbe tükre, azoknak az időknak a visszhangja, amikor az embereket a véleményük megkérdéze

és figyelembevétel nélkül keresztelték meg és adták férjhez. Az ateizmus megtisztít az egyház hamisságától és erőszakosságától, és lehetőséget ad az újrakezdesre a múlt terhetől és előítéleteitől szabadon.” Mindezt a lutheránus lelképásztor fejt ki, miközben az egyház szervezetét feudális hierarchiaként mutatja be, s önmagukat inkább szabadkeresztyénnek minősíti. A lelkész fia, Rein, aki maga is teológus, kemény egyházkritikát fogalmaz meg, amelynek lényege az észti lutheránus egyház népegyházi jellege, amely kizárólag a nemzeti ügy érdekében, kisszerű érdekek alapján működik. Ugyanakkor egy másik ponton kiderül az is, hogy még mindig demokratikus intézménynek számít a totalitárius Szovjetunió belülről. Miközben az észti protestánsok helyzete nagyban hasonlít a magyar protestánsok státusára a kommunizmus éveitől, ugyanazokkal a dilemmákkal is találkozunk, amelyek sok esetben a belső meghasonlottságot hozták el a szolgálattévők számára. A nemzeti ügyért való kiállás ugyanis gyakorta túlhangsúlyozta a kulturális-tradicionális alapokat, s elveszett az evangéliumi üzenet. Ugyanakkor azok, akik kisöpörték volna az egyház tematikájából a nemzeti identitást, hamar a rendszer kiszolgáltatásának eszközeivé váltak egy hamis szociális szolgálata – és nem Isten dicsőségének szolgálata – miatt. A szolgáló egyház kitermelte Magyarországon a békepapokat. A Kaplinski-regény tanúsága szerint Észországban a helyzet ugyancsak hasonló volt. A lutheránus egyház saját rendszerét át- meg átjárta a kommunista manipuláció, embereket játszottak ki emberek ellen, minden szinten működött a besúgás, s így tökéletesen kézben tarthatta a hatalom az egyházat anélkül, hogy saját köreiből kinevelt embereket kellett volna beállítania ebbe a sajátos struktúrába. A saját embereit kinevelte az érdekharc, az emberi könyöklések légköre.

Az egyetemista fiatal ember látószögéből ugyanakkor megismerjük a szovjet idők Észországának, ennek a tagköztársasággá átminősített kis balti kultúrának

az ellentmondásos levegőjét. Kaplinski nem idealizálja túl az észti nemzeti érzéseket. „A férfiak világa valójában összeomlott az Észti Köztársasággal, melynek romjain a nők folytatták az életet...”, írja. A Tanító preferenciái nagyrészt meg is erősítik a főhőst a letűnt kultúra folytathatatlanlásában, aki környezetének közgondolkodásával szemben visszautasítja az észtek németzimpátiáját. Ez a nyelvileg és életszemléletben is érzékelhető hatás a Tanító számára tarthatatlan, de nemcsak a mai „szászokkal”, hanem egész Európával szemben vannak fenntartásai. Idealisztikus keletimádata korjelenség is egyben, nagyon is összecseng a kommunisták által is hangoztatott akkori felfogással, miszerint az idők a Kelet felől érkező tanokat emelik magasra. Míg azonban a leninista ideológia szerint ez a Szovjetunióval azonosítható, a liberális szemlélet ennél egzotikusabb országok, a Távol-Kelet felé kacsingatott. Nagyon szépen, kedves iróniával fogalmazza meg más helyütt Kaplinski ezt a túlidealizálást, mintegy észti sajátosságként: „Megtanulta, hogy sok mindenről észti módra gondolkodjon: túlságosan nagyoknak, előkelőnek vagy szentnek lásson bizonyos dolgokat.”

Miközben az észti identitás számos ellentmondást rejt, addig az *Ugyanaz a folyó*ból megismerhetünk egy kevésbé közismert világot: az igazi vöru tájat, embereket, kultúrát. Észország legdélibb csücskének lakói hagyományos életkörülmények között külön kultúrát képviselnek, nyelvüket, a vörut többször is önálló nyelvvé kívánták nyilváníttatni. A nyár a főhős számára ezt a természetben, tájban benne élő, évszázados tradíciókkal együtt lélegző népcsoportot, a rokonok közötti életet jelenti. Jaan Kaplinski egyik legszebb hitvallása éppen a vöru világ ábrázolása, amelyet szeretettel, túlidealizálás nélkül a maga egyszerűségében, szépségében mutat be. „Itt vidéken viszont semmi szükség nem volt nevekre, itt név nélkül is minden olyan egyértelmű és a helyén levő volt.” A belső ellentmondásaiban félelmetes és áttekinthetetlen városi élet mellett a rokonoknál

töltött idő egy tisztább életmintát tud felmutatni. De érdekes az a beszélt nyelv, amely megmaradt a gazdálkodásból élő, egyszerű emberek között, ez a szép, élettel teli, sokszínű nyelvjárás, „amely nem is hasonlít arra a silány és germanizmusokkal teli nyelvre, amit nagyanyja a városban használt a barátnőivel”.

Az *Ugyanaz a folyó* a főhős fejlődéstörténetén túl felvillantja a balti ország történetének traumatikus pontjait. A kitelepített, mindenétől megfosztott nagypapa szenvedésén keresztül egy egész generáció szomorú története elevenedik meg. A regény egyik legszebb jelenete az, amikor a fiatalembernek le kell írnia nagypapa végrendeletét. „Csakhogy nem szokványos végrendeletet: a nagypapa azt a vagyont osztotta szét a gyerekei között, ami egykor volt neki, de a jelenlegi hatalom megfosztotta tőle... Arra gondolt, hogy valójában a nagypapjának ezen a papírlapon kívül semmije sincs, amit a gyerekeire hagyhatna.” Kaplinski azonban nyilvánvalóan nem akar leragadni a múltban, s talán itt tetten érhetjük a folyó motívumának egyik legfőbb üzenetét: az élet folyásának rendjét. A konzervatív szemlélettel szemben teljesen természetesnek ítéli meg azt, hogy a nők nem lázadtak az új világ gyakorlati kihívásaival szemben, egyszerűen csak vállalták az új körülményeket, és megpróbálták a felszínen maradni. Az Észttársaság immár vissza nem sírható válóságként egy történeti momentum marad főhős és szerző számára.

Az észtt múlt tartogat elsősorban vidéken olyan történeteket, amelyek árnyalják a helyzet tragikumát. Nemcsak egy szomorú elbeszélés, a szovjet katonák elől bujtatott Johann W. német katona tragikus sorsának felvillantása, de az erdei testvérekre tett többszöri utalás is mintegy megjeleníti a véres múlt egy másik szeletét. Ezek az erdőkben, mocsarakban bujkáló ellenállóknak a megítélése szintén ellentmondásos. A sztálini elnyomás alatt a balti államokban százezer főre tehető azoknak a száma, akik akár szervezett partizánharcosként, akár csupán a hatóságoktól

bujkálva csatlakoztak az „erdei testvérekhez”. Az ötvenes évekig kitartó ellenállás felszámolása egyes számítások szerint legalább ötvenezer áldozattal járt, és a hősként is tisztelt ellenállók nyomora éppúgy megjelenik Kaplinski ábrázolásában, mint a jelenség árnyoldalai. A vidék fosztogatása vagy a terrorista jellegű tevékenységek káros üzenetei az észttársadalom egészére.

Jaan Kaplinski regényének újra és újra felbukkanó legfőbb motívuma a folyó. „Emajögi, *Mater aquariumum*. Vizek anyja. Milyen szépen, költőien hangzik, pedig valójában egészen prózai folyónév. Mindössze annyit jelent: nagy folyó, amelybe sok kisebb folyó torkollik”, írja az ifjúkori emlékeket előhívó víztömegről. A Tanító temetése utáni kép, ahogy kinn áll a verandán, és nézi a folyót, az emlékezés lineáris fonálát indítja el. Mintha ez a széles, hosszú „anyafolyó” mégsem csak egy egyszerű vízfolyás volna, hanem élet és történelem, az ősökkel való összeköttetés, a változások állandóságának archetípusa. Amint-hogy meg is erősíti ezt: „A földgömb vizei, vízfolyásai, áramlatai – mindez egyetlen nagy vérkeringés, amelynek része ő is meg ez a lomha Emajögi is.” Az emberi élet változásának megállíthatatlansága, a halállal is megbarátkozó feloldódás mind megjelenik azokban az élményekben, amelyek a főhóst érik a folyóban. Ekszta-zist és a pokol előképét, a szerelmet és Isten iránti hálát, az önmagába vetett hitében való gúnyos csalódást, szorongásos félelmeket vagy az elmúlás elfogadását mind a folyónál találja meg. A héraikleitoszi gondolatot azonban többszörösen megforgatja a regény címével: „Egyetlen ember sem léphet kétszer ugyanabba a folyóba, mert az már nem ugyanaz a folyó, és ő már nem ugyanaz az ember.” A könyv címe első olvasatra mintegy azt sugallja mégis, hogy létezik ugyanaz a folyó. Csak-hogy a „minden mindennel kapcsolatban van”, a „nagy vérkeringés” képe arra utal, hogy örök változásában állandó ez a folyó, mint ahogy a héraikleitoszi tétel lényege is a változás állandósága. Nem is minősíti

Kaplinski a változást. Ahogy főhősének fejlődését morálisan nem neveznénk dicsőtörténetnek, Kaplinski óvakodik az ítélethozataltól. Ugyanígy nem foglal állást sem az ész-t-szovjet, sem egyéb történeti változások terén. Talán csak a vöru világ, a maga ősiségével és természetközelségével tudja megállásra készíteni. Kaplinskinek nem fáj a változás.

Van bája annak az ellentmondásnak, hogy a német hatástól távolodni akaró ész-t gondolkodó egy izig-vérig német műfaj hagyományait folytatja regényével. Hiszen az *Ugyanaz a folyó* egyértelműen beleillik a fejlődés- vagy nevelődésregények típusába, amelyek olyannyira német gyökerekből táplálkoznak, hogy bizonyos nyelveken meg is hagyták eredeti német műfaji elnevezését, az Entwicklungs- vagy Bildungsromant. A Parsifallal kezdődően, de elsősorban és elsőként Goethe *Wilhelm Meister*ével azonosított műfajhoz olyan nagy műveket sorolhatunk, mint Keller *A zöld Henrik* című regénye, Thomas Mann *Varázshegye*, Musil *Törlesse*, Grass *Bádogdobja* vagy Hesse *Üveggyöngyjátéka*, de bátran ide sorolhatjuk az egykor oly népszerű Elias Canetti *A megőrzött nyelv* című önéletrajzi jellegű művét. A tanárok, tanítók hatása, az olvasott vagy olvasni kívánt könyvek részletes felsorolása és elbeszélése mind jellemző e regényekre. Ugyanakkor a fejlődésregény elnevezés valójában a mindenkori főhőst érő hatások és az azokból következő fejlődési szakaszok folyamatára utal, és nem egy-egy mű végkicsengésére, a klasszikus regényekben sokszor a fiatal, világra megnyíló ember elbukik, vagy elgáncsolja a világot. A Kaplinski-mű esetében az ítélethozatal kérdéssé válik, hiszen az erkölcsi jó és rossz kategóriái feloldódnak. Az kiderül, hogy az elnyomó hatalom, egy szellemileg korlátolt rendszer beleszól a főhős spirituális fejlődésébe, aki ezzel elveszti naitását. Ez kétirányú eredmény, egyrészt keserű a kijózanodást, másrészt éretté teszi, és befogadhat új, más jellegű impul-

zusokat is. Ugyanakkor igazi felismerések helyett lényegében „bedarálódik”, elfogadja a jelent és a kínált lehetőségeket, nem lázad, nem védi addig kialakult identitását.

Szintén német irodalmi hagyományokhoz kapcsolható a mű esszéregény jellege. Ahogy annak idején Thomas Mann megfogalmazta saját alkotásáról: az esszéregény a „lélekállapot és szellemi problematika” összefoglalása kell legyen. A Kaplinski-regényben diszkurzív esszébetétek egészítik ki a belső monológokat. Az állandó önreflexió éppúgy hosszas fejtegetéseket idéz elő, mint a különböző tudományos, nyelvi vagy teológiai viták. Olykor nehéz magyarázatot találni, miért kap akkora hangsúlyt egy-egy gondolat-kör a mű egésze, az összefüggések fényében. Az oldalakon keresztül tárgyalt, a későbbiekben tökéletesen irrelevánsnak számító témák miért nem tömöríthetők, hogy nagyobb figyelmet kapjanak a regény fontosabb momentumai, melyek hatással vannak a végkifejletre? Ám éppen ebben a válogatatlanságban érhető tetten Kaplinski stílusa. Mindent aprólékosan megfigyel és leír, mint ahogy főhőse is a következőképpen gondolkodik: „Csak olyankor érezte, hogy él és létezik, ha nyugodtan figyelemmel követhette a maga létezését.” Ez a nyugodt reflektálás önmagára és a világra, és a hőmpölygően nyugodt írásmód végig meghatározza az *Ugyanaz a folyó*t. Kaplinskinek nincs érzéke a drámaisághoz. A hatásos pillanatokat éppúgy agyon elemzi, túlírja, mint az élet nyugalmas, eseménytelen időszakait. A feszültség, a drámaiság szinte teljesen eltűnik ebben a „folyóírásban”. A beszédmód nyugodt áradására, mely megakadályozza a kataritikus pillantok kiemelkedését, nem alkalmazhatjuk a „jó” vagy a „rossz” minősítést. „Folyóírásról” beszélhetünk csupán, amely olyan, mint az ész-t Emajógi. Hoszszú, hol komoly, hol játékos, és háborítatlanul folyik végig az északi tájon.

Jakab-Köves Gyopárka

JAKAB-KÖVES GYOPÁRKA (1971) Szombathelyen élő író.